

**"Comparative Study of the Novels 'On the Red Water Roads' and
'Frankenstein in Baghdad'
(Based on Yuri Lotman's Semiotic Sphere Theory with Emphasis on
Border and Center)**

Raof Ibrahim Sameen¹, Mousa Parnian², and Khalil Baygzade³

1., PHD student of Persian Language and Literature, Persian literature group, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran, Raoofibrahimsameen@gmail.com

2. (Corresponding author), associate professor of Persian of Language and Literature, Persian literature group, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran, kbaygzade@razi.ac.ir

2. associate professor of Persian of Language and Literature, Persian literature group, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran, Dr.mparnian@yahoo.com

Abstract

Cultural semiotics is the study of intercultural relations among interactive, conflicting, and confrontational poles that explain the Scope of one's own culture and its codes against the constraints of another culture or non-culture. Lotman's prior understanding of culture is in the form of a collection of semiotic systems with vague boundaries, and he refers to all semiotic phenomena that are specifically organized along a continuum as the semiotic sphere. The border and cultural semiotic space highlight homogeneity and individuality, and the function of this filtering transforms the foreign into the familiar and sometimes the other into the self. This research examines and elucidates the novels 'On the Red Water Roads' and 'Frankenstein in Baghdad' based on Lotman's semiotic sphere theory, focusing on border and center, employing concepts such as interactive, conflicting, and confrontational poles within Lotman's semiotic sphere with a descriptive-analytical approach. The authors elucidate the border and center in the studied works for their own culture and seek to maintain it, although the space of these works has a center and periphery that inevitably opens a door to another culture. The findings of the research indicate that there is a structural inequality of cultural signs at the border and in the relations between different texts and spaces at the center, which has prevented the blending of the self with the other; therefore, the perspective of the author and he characters in the story is not absolute, and the border has not been

elucidated in the semiotic sphere, but rather there are irreparable confrontations within it. However, these two authors, especially Nader Ebrahimi, have preserved their own culture despite the confrontation and contradiction between their own culture and the other in dealing with another culture, keeping the other outside the boundaries of the components of their own culture.

Keywords: On the Red Water Roads, Frankenstein in Baghdad, Yuri Lotman, conventional pattern, border and center."

Extended Abstract

Introduction

Anti-colonial novels are a valuable example in the field of identity and cultural conflicts. Cultural conflicts and the confrontation between self and other are the main source of the author's attempt to equalize or seek cultural superiority. The novel "Red Blue Roads" by Nader Ebrahimi and the novel "Frankenstein in Baghdad" by Ahmed Saadawi are based on the cultural comparison of the host country with the author's own country. The confrontation of the immigrant (origin) and host (destination) cultures in broad components from the perspective of the structural inequality of the border and the center is raised in the aforementioned novels, and the novels under study have reflected this cultural confrontation from the perspective of superiority or equalization of cultural components of the border and the center. The aim of this research is to examine the novels "Red Blue Roads" and "Frankenstein in Baghdad" based on Lotman's semiotic sphere theory, by applying concepts such as interactive, conflictual, and confrontational poles.

Methodology

The research method in this research is descriptive with case study, analytical, and comparative, and based on the method of taking notes from library resources, and the novels "Red Blue Roads" by Nader Ebrahimi and "Frankenstein in Baghdad" by Ahmed Saadawi have been examined and analyzed. In this research, we will examine the components of interactive, conflictual, and confrontational poles in Lotman's semiotic sphere in the aforementioned novels using a descriptive-analytical method.

Research findings

Love for the familiar homeland and commitment to it, as a boundary in the novel "On the Red Blue Roads", has explained the possibility of translation between the symbolic sphere of beliefs and convictions with the outside world; in fact, by entering another space, the narrator finds signs of another space that he cannot regain his hope due to confusion and helplessness, so he encounters it with the symbolic sphere of his beliefs; "The sad story of the loving Mirmohana standing before her father occurs when the thick Safavid book was closed and the rare multi-leaf notebook was also closed. The snowman of Shah Ismail, the substitute, was in the process of melting, and Mirnaser was no longer the old Mirnaser" (Ebrahimi, 2016: 53). The novel *Frankenstein in Baghdad*, like the novel *On the Red Blue Roads*, has a completely anti-colonial content and its characterization is based on enlightenment and egoism. The border determines the inner turmoil of the characters; wandering in the world on the "red blue roads" is not only specific to the exploited countries, but also to the whole world; in fact, the whole world can be a defined border. "Mir Mahna" expresses a specific definition of traitor and betrayal based on the dominant ideology that has been institutionalized within her; she has come to the inner belief that although her duty is to suppress the occupiers and plunderers, there are other traitors (her father and companions) who have abandoned her belief in the hands of the enemy; "Mir Mahna, without waiting for an answer, turned to Mir Mustafa's son, sniffed him a little, and then showed that she had smelled a foul odor. She wrinkled her nose and said: You apply Dutch perfumes to yourself, but you still smell bad, cousin! "The smell of stench..." (ibid: 40) The inner space of the symbolic sphere, like other symbolic elements, as well as the culture and inner feelings of the characters, changes in relation to another space, but this transformation may take time or be rapid, and structural inequality is a characteristic of the inner space of the symbolic sphere. The signs of the self in the novel "Red Blue Roads" indicate self-superiority; the narrator believes that the rules in the dominant culture of England and the Dutch are being violated, he tries to take a stand against the host culture, and although the narrator's inner space has changed, his view of the symbolic sphere in which he grew up has not changed. The presence of Mir Mahna in the novel is a kind of inner component; the reader can perceive the face of a character fanatic about his own culture (self) in Mir Mahna's mind and speech. The

narrator and characters of both novels constantly defend their own culture, as "Mir Mahna" and "Shamsa" as representatives of their own culture defend their culture and identity with authority and pride and try to stand up to another culture. This self-superiority and defense of their own culture is clearly evident in Mir Mahna's dialogues and behaviors. Cultural identity and values of the self are deeply institutionalized in the characters, and this institutionalized identity causes the characters, especially "Mir Mahna", to constantly strive to defend their own culture and confront another culture. By emphasizing her values and cultural identity, "Mir Mahna" tries to show that these values and identities will never be forgotten and must be preserved and strengthened. The novel "On the Blue and Red Roads" well shows the cultural confrontations and interactions in the inner space of the symbol sphere. Ebrahimi attempts to define the relationship between the space inside the sphere (internal institutions) and outside it (alien culture). Sujoodi believes that a culture, in addition to living within the boundaries separating it from the cultural other, is always exposed to the process of mixing with the other and, of course, through the heterogeneity and rupture that it has within itself, tries to preserve itself. In contrast, most of the events of the novel *Frankenstein in Baghdad* take place in a dilapidated building in the Batawin neighborhood in central Baghdad, which has a mixed population with various sectarian and national affiliations that are consistent with the multiple identities of the city. According to Lotman (1990: 142), the marginal points are not limited and forced, but the center is forced to endure the limitation; in fact, the marginal areas are the source of creativity and dynamic processes within the semiotic sphere.

Conclusion

The text and cultural system in the anti-colonial novels "Red Blue Roads" and "Frankenstein in Baghdad" are connected with another culture. These authors have determined and explained the border and center based on the space and its semiotic sphere in their novels, a space of the semiotic sphere with a center and a periphery that inevitably opened a door to another culture. The authors have placed their own culture at the center in the structure of the border and center of the novels under study and have determined specific boundaries for it. Although the semiotic sphere of this border space is in some cases, especially in the novel *Frankenstein in Baghdad*, influenced by another culture and has opened a border fence to

another culture, they have not given it superiority over their own culture, but rather its main role; that is, the "thing" as a tool that has killed another.

بررسی تطبیقی رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و فرانکشتاین در بغداد

(بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان با تکیه بر مرز و مرکز)

رئوف ابراهیم سمین موسی پرنیان خلیل بیگزاده

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. Raoofibrahimsameen@gmail.com

۲. (نویسنده مسؤل)، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. kbaygzade@razi.ac.ir

۳. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. Dr.mparnian@yahoo.com

چکیده

نشانه‌شناسی فرهنگی، مطالعه مناسبات بینا فرهنگی میان قطب‌های تعاملی، تعارضی و تقابلی است که گستره فرهنگ خودی و رمزگان آن را در برابر تنگنای فرهنگ دیگری یا نافرنگ تبیین می‌کند. برداشت پیشینی لوتمان از فرهنگ در هیأت مجموعه‌ای از نظام‌های نشانه‌ای با حد و مرزهای مبهم بوده‌است و تمامی پدیدارهای نشانه‌ای را که در پیوستاری به‌طور خاص سازمان‌یافته غرق هستند، سپهر نشانه‌ای می‌نامد. مرز و فضای نشانه‌شناختی فرهنگی، همگنی و فردیت را برجسته می‌سازد و عملکرد این فیلترینگ، تبدیل بیگانه به آشنا و گاهی دیگری به خود است. این پژوهش رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و فرانکشتاین در بغداد را بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان با تکیه بر مرز و مرکز با کاربرد مفاهیمی مانند قطب‌های تعاملی، تعارضی و تقابلی در سپهر نشانه‌ای لوتمان با رویکردی توصیفی-تحلیلی بررسی و تبیین کرده‌است. نویسندگان، مرز و مرکز را در آثار مورد مطالعه برای فرهنگ خودی تبیین کرده و در صدد نگهداشت آن هستند، اگر چه فضای این آثار، مرکز و پیرامونی دارد که به‌ناچار دری به فرهنگ دیگری گشوده‌اند. دستاورد پژوهش نشان می‌دهد، نابرابری ساختاری از نشانه‌های فرهنگی در مرز و مناسبات میان متن‌ها و فضاهای متفاوت در مرکز وجود دارد و باعث شده‌است که مرز مانع التقاط خودی با دیگری شود؛ بنابر این، نگاه نویسنده و شخصیت‌های داستان، مطلق نیست و مرز در فضای سپهر نشانه‌ای تبیین نشده‌است، بلکه تقابل‌های جبران‌ناپذیری در آن وجود دارد. البته این دو نویسنده، به‌ویژه نادر ابراهیمی فرهنگ خودی را با وجود تقابل و تناقض فرهنگ خودی و دیگری در برخورد با فرهنگ دیگری حفظ کرده و دیگری را در خارج از مرز مؤلفه‌های فرهنگ خودی نگه داشته‌است.

واژگان کلیدی: بر جاده‌های آبی سرخ، فرانکشتاین در بغداد، یوری لوتمان، الگوی متداول، مرز و مرکز.

۱. مقدمه

«نشانه‌شناسی فرهنگی» تفاوت‌های فرهنگی جوامع مختلف را تبیین می‌کند و یوری لوتمان^۱ (۱۹۲۲) که در سال ۱۹۷۳ از دل مکتب تارتو- مسکو بر آمد، پایه‌گذار نشانه‌شناسی فرهنگی است و نشانه‌شناسی فرهنگی را دانش مطالعه رابطه کارکردی بین نظام‌های نشانه‌ای می‌داند که در ارتباطی تعاملی و تأثیری تقابلی با یکدیگر عمل می‌کنند (تورپ^۲، ۱۳۹۰: ۲۳). وی به نقش فرهنگ در نشانه‌شناسی توجه داشته (لیونبرگ^۳، ۱۳۹۰: ۱۲۶) و در آن از الگوهای رایج در ساختارگرایی^۴، مانند تقابل‌های دوگانه سخن گفته است. وی بر آن است که فرهنگ‌ها، خواسته یا ناخواسته در تعامل یا تقابل با همدیگر عمل می‌کنند؛ لوتمان نخستین فردی است که با تمرکز بر چرخه نظام‌مند فرهنگی که شامل متن‌هاست، از موضوعی به نام نشانه‌شناسی فرهنگ^۵ سخن می‌گوید و اعتقاد دارد که فرهنگ در حکم یک نظام نشانه‌ای پدیدار می‌شود. (لوتمان، ۱۳۹۶: ۲۱۱). وی بر آن است که هر فرهنگی کانون، مرکز و هسته‌ای برای خود دارد که در فضایی قرار می‌گیرد و وی آن فضا را سپهر نشانه‌ای^۶ می‌نامد؛ فضایی نشانه‌شناختی که فرایند نشانگی (کنش و تفسیر نشانه‌ها) را تبیین می‌کند.

حمد سعادوی، نویسنده، شاعر، روزنامه‌نگار و فیلمنامه‌نویس عراقی متولد ۱۹۷۳ در بغداد، رمان *فرانکشتاین فی بغداد* را در سال ۲۰۱۳ نوشته و جایزه بوکر عربی را در سال ۲۰۱۴ و جایزه فرانسه را در سال ۲۰۱۷ دریافت کرده است. رمان *فرانکشتاین در بغداد* که تحت تأثیر رمان *فرانکشتاین* از مری شلی نویسنده انگلیسی است. هدف از این جستار بررسی رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و *فرانکشتاین* در *بغداد* را بر پایه نظریه سپهر نشانه‌ای لوتمان، با کاربست مفاهیمی مانند قطب‌های تعاملی، تعارضی و تقابلی در سپهر نشانه‌ای لوتمان است.

خلاصه رمان *فرانکشتاین* در *بغداد*

1. Cultural semiotics.
2. Yuri Lotman.
3. Torup.
4. Lionberg.
5. Structuralism.
6. Binary opposition.
7. semiosphere.

رمان *فرانکشتاین*، روایت گر تجربه زیسته نویسنده در محیط بغداد است که تأثیر حمله آمریکا را بر عراق و حوادث پیرامون آن پردازش کرده است. *فرانکشتاین* مری شلی دانشمندی است که انسانی را شبیه سازی می کند و سپس آن انسان در اثر خطای او به هیولایی بزرگ تبدیل می شود که نام ندارد و بعدها با نام خالقش، فرانکشتاین مشهور می شود، اما *فرانکشتاین* در رمان *سعداوی* مخلوق دست فروشی به نام هادی است که تکه های اجساد باقی مانده انفجارها را جمع آوری کرده و به هم می دوزد و هیأت انسانی به اسم *شسمه* با آن پدید می آورد. شبی روح سرگردان یکی از کشته های انفجار بغداد در آن جسم حلول می کند و شسمه که بعدها او را *فرانکشتاین* می نامند، با خود عهد می بندد که انتقام تمام افرادی را بگیرد که بدنش از اجساد آنان تشکیل شده است، اما انتقام هر کس را می گیرد، متوجه می شود که تکه های مربوط به وی از بدنش ذوب می شوند و از بین می روند.

خلاصه رمان برجاده های آبی سرخ

رمان حماسی ملی و میهنی *برجاده های آبی سرخ* از *نادر ابراهیمی*، حکایت جوانمردی و رشادت دلاورمرد جنوبی گمنامی به نام *میرمهنا* دوغابی است؛ کسی که خواب و آرامش را قریب یک دهه از استعمارگران هلندی، انگلیسی، پرتغالی و عثمانی ربود تا برای همیشه خلیج فارس از دستبرد اشغالگران در امان بماند. *میرمهنا*، شخصیت اصلی داستان از جوانان دلیر و غیور سواحل گرم جنوب و جزیره خارک و پدرش، *میرناصر دوغابی*، حاکم بندر ریگ است که برای اکرام نمایندگان انگلیسی و هلندی و اطاعت از آنها با تمام وجود می کوشد و هلندی ها و انگلیسی ها برخی جزایر جنوب را به یاری او تصاحب کرده و در آنجا در پی تأسیس پایگاه نظامی و تجارتخانه هستند. *میرمهنا* بارها از پدر می خواهد تا ارتباطش را با بیگانگان قطع کند، اما *میرناصر* توجهی نمی کند؛ بنابراین، *میرمهنا* پدرش را که نوکر عناصر هلندی و انگلیسی است، در یک اقدام انقلابی و ناباورانه به ضرب گلوله می کشد. او به خاطر روحیه استعمارستیزش چنان در میان مردم جنوب محبوب می شود که بسیاری از مردم آن خطه، نام *میرمهنا* را برای فرزندانشان برمی گزینند.

پرسش های پژوهش

پژوهش حاضر به دو پرسش در رمان های مورد مطالعه پاسخ داده است:

۱. بررسی چگونگی کارکرد نابرابری ساختاری مرز در دیدگاه نویسنده‌ها نسبت به فرهنگ خودی و تقابل با فرهنگ دیگری (کشورهای استعمارگر)
۲. چگونگی کارکرد مرکز سپهر نشانه‌ای در نگهداشت فرهنگ خودی (نویسنده‌ها).

۱. مسئله پژوهش

یوری لوتمان تعامل و تقابل فرهنگ‌ها را در نظریه سپهر نشانه‌شناسی فرهنگی مطرح کرده و در آن از تقابل‌های دوگانه که الگوهای رایج در ساختارگرایی است، مبتنی بر فضای فرهنگی (مرکز و مرز) سخن گفته‌است. مرکز جایی است که متون فرهنگی در آن تولید می‌شوند و مرز مهم‌ترین وجه سپهر نشانه‌ای و نشانه‌شناسی فرهنگی است. مرز نشانه‌ای هویتی انتزاعی دارد و نمی‌توان آن را از طریق تصور عینی تجسم کرد، بلکه مرز نشانه‌شناختی مفهومی برای نشان دادن رویه‌ای است که سپهر نشانه‌ای برای برقراری ارتباط با بیرون از خود دارد؛ یعنی مرز سازوکاری دو زبانه است که ارتباط‌های بیرونی را به زبان‌های درونی سپهر نشانه‌ای و برعکس ترجمه می‌کند؛ بنابراین این، سپهر نشانه‌ای با کمک مرز با فضاها و فرانشانه‌ای و غیر نشانه‌ای ارتباط برقرار می‌کند. چنین نگاهی مفاهیمی تقابلی را مانند طبیعت و فرهنگ، نظم و آشوب، متن و نامتن و نیز مرکز و حاشیه را تبیین می‌کند. (نجومیان، ۱۳۸۹: ۱۲۰) وی بر آن است که همواره کشمکش، تنش یا تقابل بین متن فرهنگی غالب یا میزبان (فرهنگی که پیش‌تر شکل گرفته و تثبیت شده‌است) با متن فرهنگی حاشیه‌ای (فرهنگ اقلیت، جدید، مهاجر یا صرفاً متفاوت) در هر نظام (نشانه‌ای) فرهنگی اتفاق می‌افتد و نظریه پردازان فرهنگی از تحمیل فرهنگ غالب بر فرهنگ حاشیه‌ای در این کشمکش سخن رانده‌اند.

رمان‌های ضد استعماری نمونه‌ای ارزشمند در زمینه کشمکش‌های هویتی و فرهنگی هستند، چنانکه رمان بر جاده‌های آبی سرخ از نادر ابراهیمی و رمان فرانکشتاین در بغداد از احمد سعداوی بر مقایسه فرهنگی کشور میزبان با کشور خود (نویسنده) شکل گرفته‌اند و تعارضات فرهنگی و تقابل خود و دیگری، منشأ اصلی تلاش نویسنده برای یکسان‌سازی یا برتری‌طلبی فرهنگی است و مطالعه تعامل و تقابل فرهنگی رمان‌های مورد مطالعه دلیل‌گزینه‌ای این رمان‌هاست.

ضرورت و اهمیت پژوهش

رویاری فرهنگی مهاجر (مبدأ) و میزبان (مقصد) در مؤلفه‌هایی گسترده از منظر نابرابری ساختاری مرز و مرکز در رمان‌های «بر جاده‌های آبی سرخ» و «فرانکشتاین در بغداد» مطرح شده‌است و رمان‌های مورد مطالعه این رویاری فرهنگی را از زاویه برترینی یا یکسان‌سازی مؤلفه‌هایی فرهنگی مرز و مرکز

بازتاب داده‌اند؛ بنابر این، پژوهش پیش روی آن‌ها را بر پایه الگوی یوری لوتمان تبیین و تحلیل کرده تا زاویه نگاه نویسندگان را نسبت به نابرابری ساختاری مرز و مرکز نشان دهد.

۱-۱. پیشینه پژوهش

جست‌وجوها نشان می‌دهد، تاکنون پژوهشی در بررسی تطبیقی رمان‌های بر جاده‌های آبی سرخ و فرانکشتاین در بغداد از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی (مرز و مرکز) انجام نشده‌است، اما پژوهش‌هایی درباره هر یک انجام شده‌است که در ادامه به آن‌ها می‌پردازیم:

- حسینی و دیگران (۱۳۹۹). مقاله «تراگونگی رمان فرانکشتاین فی بغداد احمد سعداوی در تطبیق با فرانکشتاین مری شلی» که رابطه تراگونگی را در برخی ویژگی‌های محتوایی این دو رمان و تغییرات ایجادشده در محتوای بیش‌متن از نوع جایگشت بررسی کرده‌است.
- افضل‌ی و گندمی (۱۳۹۵). مقاله «خوانش تطبیقی مؤلفه‌های پست مدرنیسم در رمان‌های پستی و فرانکشتاین فی بغداد» که عناصر پست مدرنیسم را مانند جابه‌جایی، چندصدایی و بی‌نظمی زمانی و مکانی در دو رمان بررسی تطبیقی کرده‌است.
- فراس صالح عبده‌الله العتابی (۲۰۱۶). مقاله «الترمیم النسقی فی روایه فرانکشتاین فی بغداد» که نشانه‌شناختی شخصیت‌ها را بررسی کرده‌است.
- پوریزدان‌پناه کرمانی (۱۴۰۱) که نقد پسااستعماری را در رمان بر جاده‌های آبی سرخ بررسی کرده‌است و یافته‌های پژوهش حاکی است که ساختار اصلی رمان را تضاد و تقابل غرب و شرق یا استعمارگر و استعمارشده تشکیل می‌دهد و نادر ابراهیمی مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات پسااستعماری را مانند اروپامحوری و مرکززدایی از استعمارگر و استعمارشده، خود و دیگری، خشونت نظام استعماری در برابر ضد خشونت بومی، حکومت دیکتاتوری و دست‌نشانده غرب را با نگاهی انتقادی و دیدی متفاوت در این رمان به تصویر کشیده‌است.

۲. بحث و بررسی

سپهر‌نشانه‌ای نمایانگر فضایی است که هر چیزی خارج از آن می‌تواند دیگری باشد و ادبیات استعماری آشکارگر مرز و مرکز در هر فرهنگی است. پژوهش حاضر سازوکارهای اصلی سپهر‌نشانه‌ای را با تکیه بر مرز و مرکز در رمان‌های مذکور، که نمودی از فرهنگ عربی و فارسی هستند، بررسی، تبیین و تحلیل کرده‌است.

۱-۲. سپهر‌نشانه‌ای

هر فرآورده فرهنگی از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی، گونه‌ای متن است که گاهی هنگام آفرینش ضمنی یا ناخودآگاه از نظام‌های متفاوتی از جمله زبان و فرهنگ بهره می‌برد. موضوع مورد مطالعه نشانه‌شناسی فرهنگی از نگاه لوتمان نمی‌تواند تنها یک متن یک‌گانه و منزوی باشد. ولادیمیر ورنادسکی^۲ سپهر زیستی را- در اثر اصلی خویش؛ یعنی سپهر زیستی (۱۹۲۶)- پوششی سرشار از حیات برای پوسته زمین می‌داند. وی ارگانسیم زنده سپهر زیستی را در مقام یک کالبد ویژه‌ای مطالعه می‌کند که آن را نمی‌توان به کلی به سیستم‌های فیزیکی- شیمیایی شناخته‌شده، تقلیل داد (ورنادسکی، ۱۹۹۸: ۵۲). این اندیشه‌ها به شدت در نگاه لوتمان تقویت شد و پی برد که با تکیه بر آراء ورنادسکی حیات از حیات نشأت می‌گیرد، پس هر متنی باید به دنبال متن دیگر بیاید و هر تمدن به دنبال تمدن دیگر پیدا شود. متن در نظریه لوتمان نسبت به نشانه اولویت دارد، پس واحد نشانگی، نه زبان مستقل، بلکه کل فضای نشانه‌شناختی فرهنگ است. این فضا، همانی است که در اصطلاح سپهر نشانه‌ای می‌نامیم (نک: لوتمان، ۱۹۹۰: ۱۲۵).

زمانی که مفسر در برابر نشانه‌ای قرار می‌گیرد و آن را در قالب پیامی برای خود و دیگران تفسیر می‌کند، فرآیند نشانه‌ای^۳ به وقوع پیوسته است (پوسنر، ۱۳۹۰: ۲۹۳)، این فرآیند نشانه‌ای لاجرم نه در خلأ که در بافتی خاص رخ می‌دهد و این بافت خاص، سپهر نشانه‌ای نامیده می‌شود که همان «فضای نشانه‌شناختی است که در آن، فرآیند نشانگی» رخ داده است (لیونبرگ، ۱۳۹۰: ۱۲۷)؛ بنابراین، در هر سپهر نشانه‌ای، زبان (نظام الگوساز اولیه) و متن (نظام الگوساز ثانویه) به‌طور همزمان و بلادرنگ حضور دارند؛ از این روی، هر چه در سپهر نشانه‌ای تولید می‌شود، مولود فرهنگ است و البته به‌نوبه خود معنا ساز و فرهنگ ساز قلمداد می‌شود.

حضور رمزگان‌های نشانه‌ای و عناصر متعدد معنایی از ویژگی‌های دیگر سپهر نشانه‌ای است که با تعامل و ارتباط متقابل به یکدیگر پیوست شده‌اند و تنها با هم‌نوایی و هم‌بستگی با یکدیگر و با نوعی پشتیبانی از یکدیگر می‌توانند به صورت پیوستار نشانه‌ای خاصی عمل کنند (لوتمان، ۱۳۹۰: ۲۴۴). باور کلی در نظریه سپهر نشانه‌ای این است که «در جهان ما، هیچ متنی خودمختار و بیرون از بافتار نیست» (پاکتچی، ۱۳۹۱: ۲۰)؛ از این رو، لوتمان مطالعه یک متن منفرد و مجزا را مطلوب و ممکن نمی‌داند،

^۱. Unconscious.

^۲. Vladimir Vernadsky.

^۳. symbolic process

بلکه تفسیر رمزگان و پدیده‌های فرهنگی هر متن در صورتی تحقق می‌یابد که آن متن در پیوستار نشانه‌ای خاص خود در یک سپهر نشانه‌ای کل نگر مطالعه شود و ارتباطش با متون دیگر و با عناصر سپهر نشانه‌ای مشخص شود (پاکچی، ۱۳۹۱: ۲۲۴). سازوکارهای نشانه‌ای و این پیوستارهای هم‌پیوند به‌نوبه خود موجب خلق ساختارهای کلی مشابه در فضای سپهر نشانه‌ای می‌شوند (همان: ۲۴۶)؛ بنا بر این، فضای سپهر نشانه‌ای جایگاه آفرینش، پرورش و انتقال فعال و تعاملی مجموعه نشانه‌هاست.

۲-۲. مرز و مرزبندی فیلترینگی در فضای فرهنگی

مرز در فضای فرهنگی مانند فیلتری عمل می‌کند که همگنی و فردیت را برجسته می‌سازد؛ آنچه این فیلترینگ انجام می‌دهد تبدیل بیگانه به آشنا و گاه دیگری به خود است؛ میرناصر از شخصیت‌های عجیبی است که دیگری را به خودی ترجیح داده و جانب اجانب را نگاه می‌دارد؛ «دریای جماعت را، پدرم میرناصر تاجر و آن شیخ سعدون راهزن حراج کرده‌اند و بیگانه به هیچ خریده‌است و برده‌است و این وطن، صاحب ندارد که پرسد، چرا؟ پدرم با اجانب خوب راه می‌آید و از این رهگذر خوب می‌برد و من و برادرانم که نمی‌خواهیم از این خیانت سهمی بطلبیم در عذاب دائمیم» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۳۳). مفهوم مرز در رمان *برجاده‌های آبی سرخ* برجسته است؛ نویسنده تلاش می‌کند تا فرهنگ میرمهنّا را فیلترینگ کرده و او را از سلطه حکومت‌های بیگانه و دیگری حفظ کند. میرمهنّا، نفرت خویش را نسبت به پدرش که نوکر اجانب است، نشان می‌دهد و حیدر را دست‌نشانده پدرش می‌داند؛ «این شلاق‌ها را به خاطر من نمی‌خوری حیدر! به خاطر نوکری مردی می‌خوری که خود نوکر اجانب است، راحت را عوض کن تا یاد شلاق هم از ذهن و پشتت پاک شود» (همان: ۳۵). میرناصر، نشانه‌ای از مرز است که تلاش می‌کند تا خود را با فضای بیگانه مطابقت دهد و آن را به خود تبدیل کند.

عشق به وطن مألوف و تعهد به آن، به‌عنوان مرز در رمان «برجاده‌های آبی سرخ»، امکان ترجمه بین سپهر نشانه‌ای اعتقادات و باورها را با فضای بیرون تبیین کرده‌است؛ در واقع راوی با ورود به فضای دیگری، نشانه‌هایی از سپهر دیگری را می‌یابد که به سبب سرگشتگی و بی‌یاوری نمی‌تواند امیدش را بازیابد، پس با سپهر نشانه‌ای اعتقاداتش با آن برخورد می‌کند؛ «حکایت غمبار ایستادن میرمهنّای عاشق در برابر پدر، زمانی اتفاق می‌افتد که کتاب قطور صفویان بسته شده‌بود و دفتر چندبرگی نادر نیز. آدمک برفی شاه‌اسماعیل بدل در روند آب شدن بود و میرناصر هم دیگر آن میرناصر قدیم نبود» (همان: ۵۳). راوی در بخش دیگری از داستان تلاش می‌کند تا فضای دیگری را باسازی کند که کمابیش با اعتقادات سپهر نشانه‌ایش همخوانی دارد؛ «در سرتاسر ناحیه ریگ بل در تمامی جنوب،

هیچ کس به قدر پسران میرناصر شوخ طبع، بذله گو، طناز، خنده رو، سبک بال، دل زنده و آزاد نبود، از دهان این سه مرد- که یکی شان هول انگیزترین جنبش ضد بیگانه را به مدد دو تن دیگر در امتداد جنوب رهبری می کرد- به ندرت سخنی جدی بیرون می آمد» (همان: ۷۰).

احمد سعداوی نیز به سان ابراهیمی در رمان *فرانکشتاین در بغداد* تنگه باریکی را نشان می دهد و تلاش می کند تا مرکزیت بخشی غرب به ویژه آمریکا را به وقایع و حقایق معین یک سپهر نشانه ای تبدیل کند و امر بیگانه را به آشنا تبدیل کند. وی تلاش می کند تا چهره های عراقی غرب زده و اقدامات این قشر را بازسازی کند. آمریکا بیگانه ای است که باید برای درنوردیدن مرز تبدیل به آشنا شود تا بتواند جایگاهی در سپهر نشانه ای داشته باشد؛ «فَهُمُ الْمَحْمُودُ أَنْ الْعَمِيدَ سُورُؤُ بِتَحَاشَى أَيْ شَائِبَةٍ فِي صُورَتِهِ أَمَامَ الْأَحْزَابِ الْخَاكِمَةِ فَهُوَ فِي وَضْعٍ حَسَّاسٍ مَثَلَمَا يَتَجَسَّسُ هُوَ عَلَى الْمَوَاطِنِ هُنَاكَ مَنْ يَتَجَسَّسُ عَلَيْهِ لِيُنْفِخَ الْإِحْبَاءُ إِلَى أَحْزَابِ الْحُكُومَةِ» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۹۱).

ترجمه: محمود فهمید که سرتیپ سرور نزد احزاب حکومتی از هر گونه خدشه در وجهه اش دوری می کند. چون در موقعیت حساسی قرار داشت و همان طور که جاسوسی هم وطنانش را می کرد، کسانی هم جاسوسی او را برای احزاب حکومتی می کردند.

سعداوی بر آن است تا وجهه ملی گرایی از خود بر جای بگذارند، در حالی که این شخصیت های داستان، فضای سپهر نشانه ای را طی کرده اند و در حال شکستن مرز هستند؛ «فَتَحَّ مُحَمَّدُ مَسْجَلَةَ الدِّيْجِيْتَالِ مَرَّةً نَيْتَةً دُونَ مَلَاخَظَتِهِ الصَّوْتِيَةِ الْثَانِيَةِ سَأَلِي أَيْعَمَلَانِ بَصِيغَةٍ أَوْ خَرِي مَعَ الْأَمِيرِكَانِ لِمَاذَا يُرِيدَانِ أَنْ يَغْدُوَ أَمَامِي وَطَبِيئِينَ جَدًّا مَا هَذَا الْفَوْضَى» (همان: ۹۱-۹۲).

ترجمه: محمود بار دیگر ضبط صوت دیجیتالش را روشن کرد ... صوت دومش را این گونه شروع کرد: اونا با آمریکایی ها کار می کنند، حالا به هر صورتی، چرا می خواهند این قدر خودشونو جلوی من، وطن پرست نشون بدن؟ این چه جور مسخره بازیه دیگه؟.

چیز یا شمسه، همان مرز تعیین شده است که در آغاز، فقط آدم های بد و گناهکار را می کشد، اما اندکی بعد که می بیند، باید برخی قطعاتش را عوض کند، هر کسی که گیرش می افتد، می کشد تا از قطعات بدن آن ها استفاده کند؛ این دیدگاه همانند مرز است که نمی تواند وارد سیستمی مطابق با خود شود، پس سعی می کند، آن را تکه تکه کند؛ «كَانَتْ لَدَيَّ شَكُوكَ فَوْيَّةً أَنْ عَمَلِيَّةَ التَّرْمِيمِ الْآخِرَةَ قَدْ اسْتَعْدَمَتْ فِيهَا حُومٌ قَادِمَةٌ مِنْ جَسَدِ مُجْرِمٍ لَقَدْ اسْتَعْمَلُوا دُونَ أَنْ يُعْرِفُوا رُبَّمَا أَجْزَاءً مِنْ جَسَدِ أَحَدِ الْإِرْهَابِيِّينَ» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۷۲).

ترجمه: تردیدهایی جدی داشتیم، این که در جراحی ترمیمی آخری که روی من انجام شده، از اعضای بدن یک مجرم استفاده شده است، شاید بی آنکه بدانند از اعضای جنازه یک تروریست استفاده کرده باشند.

سرگردانی در دنیای «چیز» مختص کل دنیا و مرز تعیین کننده تلاطم درونی شخصیت هاست؛ در واقع کل دنیایی که «چیز» در آن محصور است، یک مرز تعیین شده است که خودی در آن مشخص نیست و همگان وارد فضای سپهر نشانه‌ای دیگری شده‌اند و این «چیز» می‌تواند نسبت به تلاطم درونش، یک نا آشنا باشد؛ بدین خاطر، این مخلوق دچار گم گشتگی هویت شده است؛ «و وَجَدَ الْهَاتِفُ الْكَلْبَانِي لِلسَّعِيدِيِّ مَوْصُولًا لِشَاحِنِ الْكُهْرِيِّ فَتَحَهُ فَوَجَدَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ مُكَالِمَةً فَائْتَهُ نَصْفُهَا مِنَ الْهَاتِفِ» (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۲۹).

ترجمه: محمود گوشی دوم باهر السعیدی را دید که در حال شارژ بود، آن را باز کرد و دید که چهارده تماس بی پاسخ دارد و بیش از نیمی از آن‌ها از ۶۶۶ بود.

خودباختگی و بیگانگی از هویت را می‌توان مدام در این رمان احساس کرد؛ محمود سعداوی بسیاری از صفات اخلاقی را از باهر السعیدی گرفته بود، وی پوشیدن کت و شلوار رسمی را در آغاز رمان مسخره می‌کرد، ولی خودش پس از مدتی این خصلت را پذیرفت؛ «يَجْلِبُ بِشِكْلِ يَوْمِي يَزْدِي بَدَلَاتٍ بِرِبَطَاتِ غُنْفٍ وَ قُمْصَانِ مَلَوْنَةٍ رَغِمَ أَنَّهُ كَانَ يَسْخَرُ سَابِقًا مَعَ أَصْدِقَائِهِ فَرِيدٌ شَوَافٌ وَ عَدْنَانُ الْانُورِ مِنْ أَصْحَابِ الْبَدَلَاتِ وَ يَرِي أَنَا أَصْبَحْتُ تَرْتَبَةً بِدَرَجَةٍ كَبِيرَةٍ لِسِيَاسِيَّيْنِ وَ الْمُوظَّفِينَ الْحُكُومِيِّينَ وَ كَذَلِكَ فَرَأْتُ الْمَلِيشِيَا تَلْمِيسِلِحَةَ الْاَلْدِينِ يَنْزِلُونَ مِنْ سَيَّارَاتٍ وَسَطَ الْكُشَّارِ بِكَامِلِ الْاِقَةِ لَيْسَخْبُوا شَخْصًا أَمَا مِنْ مَحَلَّةٍ أَوْ سَيَّارَةٍ وَ يُبْهَذُونَ اَحوَالَهُ أَوْ يُفْتَادُونَهُ إِلَى جَهَّةٍ جَهُولَةٍ» (همان: ۲۲۱).

ترجمه: هر روز ریشش را می تراشید، کت و شلوار را می پوشید و کراوات می بست، اگر چه پیشتر او و دوستانش، فرید شوف و عدنان الانور کت و شلوارپوش‌ها را مسخره می‌کردند. این نوع پوشش به نظرش به تعداد زیادی از سیاستمداران و کارکنان دولت مربوط می‌شد، همین‌طور اعضای شبه نظامیان مسلح که گاهی وسط خیابان با آراستگی کامل از خودروهایشان پایین می‌آمدند تا شخصی را از مغازه یا خودرویش بیرون بکشند و روزگارش را سیاه کنند.

۲-۲-۱. نشانه‌های مرزی شخصیت‌های رمان

مرز تعیین کننده تلاطم درونی شخصیت‌ها است؛ سرگردانی در دنیای بر جاده‌های آبی سرخ، تنها مختص کشورهای تحت استعمار نیست، بلکه مربوط به کل دنیا است؛ در واقع کل دنیا می‌تواند یک مرز

تعیین شده باشد و هر فردی نشانه‌ای از یک ناآشناست که وارد فضای سپهر نشانه‌ای دیگری شده‌است و این فرد می‌تواند نسبت به تلاطم درونش یک ناآشنا باشد. زمانی که میرمهنا اذعان داشت که وظیفه هر انسانی حفاظت از سرزمین و مرزهای اعتقادی‌اش است، در واقع تلاش می‌کند تا آشفتگی جهان مستعمره را نشان دهد؛ «وظیفه انسان است؛ انسانی که می‌داند در چه روزگاری به دنیا آمده‌است و در چه سرزمینی و چه مسئولیت‌هایی را خداوند بر عهده او نهاده است، ... انسانی که حق دارد از اندوه سقوط روح هموطنان کاردار خویش خون گریه کند و حق دارد به جنون گرفتار شود و حق دارد قداره‌کشان، جمیع دزدان و باج‌خواهان و نامردان روزگار را به جهنم بفرستد، اما تا لحظه موعود، دندان بر جگر فرومی‌برد و از این حق مقدس مسلم استفاده نمی‌کند» (همان: ۷۲). این تحلیل نشان می‌دهد که نویسنده چگونه با استفاده از شخصیت‌ها و روابطشان به بررسی مفهوم مرز در فضای فرهنگی پرداخته و تأثیرات آن را بر همگنی و فردیت نشان می‌دهد.

میرمهنا بر پایه ایدئولوژی غالبی که درون وی نهادینه شده‌است؛ تعریف مشخص از خائن و خیانت بیان می‌کند، وی به باور درونی رسیده‌است که اگر چه وظیفه وی سرکوبی اشغالگران و غارتگران باشد، اما باز خیانت کاران دیگری (پدر و همراهانش) هستند که باور وی را در دستان دشمن رها کرده‌اند؛ «میرمهنا بی‌انتظار جواب، چرخید به جانب پسر میرمصطفی، قدری او را بو کشید و آنگاه نشان داد که بوی گندی به مشامش رسیده‌است. گرداگرد بینی را پُر از چروک کرد و گفت: عطرهاى هلندی به خودت می‌زنی، اما باز هم بوی گند می‌دهی پسر عمو جان! بوی گند ...» (همان: ۴۰) و در ادامه همین ایدئولوژی آمده‌است؛ «می‌بویی پسر جان؟ بوی تعفن نوکری اجانب را با هزار من عطر نمی‌شود پنهان کرد» (همان: ۴۱).

وجود شخصیت‌های مانند فاطمه‌بانو (مادر میرمهنا و همسر میرناصر) و سلیمه می‌تواند بازگوکننده لایه‌های تراوایی باشد که میانجی اصلی میان سپهر وطن و مرز هستند. این شخصیت‌ها دال‌هایی بر وجود مدلول وطن هستند که زمینه را برای میرمهنا مهیا می‌کنند؛ وجود این دو شخصیت برای میرمهنا مانند دیگری‌هایی (ناآشنا) هستند که مرز را برجسته‌تر می‌کنند. فاطمه‌بانو نشانه کاملی از مرز در رمان است؛ زنی حساس که تلاش می‌کند تا خود را به سوی فرهنگ تکامل بخشد، این تکامل برای فاطمه‌بانو همان دیگری است که وی را احاطه کرده‌است، اعتقادات همسر میرناصر همان فضای سپهر نشانه‌ای است که سال‌ها او را محاصره کرده و حالا مجال گریز از آن را در پناه قاضی سعید دارد؛ «من که نمی‌دانم پسر با دیانت ما این کارها را کرده‌است و می‌کند یا خیر، اما اگر کرده‌است و می‌کند و

همگان می‌دانند و قاضی سعید می‌داند و با وجود این رأی به برائت او می‌دهد، عیب از میرمهنای ما نیست، عیب از آن کسانی است که کشته می‌شوند و از آن چیزهایی است که می‌سوزد و از آن کشتی‌هایی است که غارت می‌شود نه آن عاشق بی‌پروای جان بر کفی که آمده‌است تا به خاطر چیزی کشته شود که عزیز است نزد مردم، نزد قاضی و نزد خدا و نیامده‌است که بار ببندد و بی‌دغدغه بخورد، بیاشامد، بپوشد و فساد کند» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۷۳).

میرناصر با شوق بسیار، دست نرم و سپید هلندی را به ملایمتی در حد توان خویش با دست‌های تیره نیمه‌سیاه زیر جنوبی‌اش گرفت، خم شد و بوسه‌ای بسیار طولانی بر آن دست‌های هلندی زد؛ بوسه‌ای که انگار لب‌های سیاه و جنوبی میرناصر را به آن دست پنبه‌ای مرد هلندی به اتصالی ابدی رساند» (همان: ۸۲) و جاسم دورگه سیاه‌هندی به ژنرال هلندی خدمت می‌کند و برای مهمانان انگلیسی او معلق می‌زند؛ «جاسم به رنگ شب بود و به تکرار معلق زد» (همان: ۲۲۸). به عقیده میرناصر، بیگانگان اقتصاد جامعه را در دست دارند و چرخ‌های زندگی مردم را می‌چرخانند؛ «و چون اوباش، این بزرگان را که چرخ‌های زندگی ما را می‌گردانند، آزار نخواهی داد» (همان: ۴۷).

میرناصر در این داستان رمزگان خارجی را داخلی می‌سازد، وی در مقابل بیگانه (هلندیان) که به کشورش تجاوز کرده‌اند، به مردم بادیه‌نشین حقی نمی‌دهد و تلاش می‌کند تا با وسعت سپهر نشانه‌ای خویش، منفعتی طلب کند؛ «خوب این همه زمین اینجا، چیزی که فراوان است و بی‌مصرف، زمین است. تصاحب زمین که دیگر اجازه نمی‌خواهد، هر قدر که دلشان می‌خواهد بردارند، معمور کنند، به زندگی مردم ریگ و مضافات هم رونقی ببخشند» (همان: ۸۹).

آنچه میرناصر پدر میرمهنای را در درون مرز ترغیب به ایستایی می‌کند، فضای خو گرفته به تاریکی و انزوای درونی استثمار و استبداد است، این امر نشانه تناقض درونی او نسبت به متن بسته‌ای است که درون وی (خود/مرز) نهادینه شده‌است؛ «خیلی‌ها در این ولایت از تو بیزارند و پنهان می‌کنند- میرناصر! بدان! چندی پیش یکی از نوکران به ظاهر وفادارت در مجلسی به تلخی حکایت می‌کرد که در خارگ چگونه در برابر هلندی‌ها خم می‌شدی و بوسه بر دست‌های‌شان می‌زدی و می‌خواستی پاهای‌شان را هم ببوسی که آن‌ها از این کار بازت داشته‌اند» (همان: ۴۸).

حضور سلیمه، دیگری (ناآشنایی) است که باعث تغییر نگرش شخصیت‌های داستان گردیده و «نه‌متن» را خلق کرده‌است، در واقع این شخصیت توانسته‌است، فیلتری برای عبور به اعتقادات و دیدگاه‌های جدید باشد تا بتواند غریبه را آشنا کند؛ وجود سلیمه، مانند یک خوانش تازه از رمزگان

است که فضای تاریک قبلی را با فضایی نو جایگزین می‌کند؛ «من نمی‌خواهم سلیمه، همسر میرمهنای حاکم بندر ریگ و مضافات بشود، می‌خواهم - اگر قبول می‌کند - همسری مردی را قبول کند که در زندان است و برای کشتنش نقشه‌ها کشیده‌اند، اگر راست می‌گوید که مرا دوست دارد، برای دوست داشتن، حق نیست که شرایط مقدر کند مرا بخواهد - در هر شرایطی، حتی پای چوبه دار، من از تو می‌خواهم که او را برای من عقد کنی و به خانه منش بفرستی» (همان: ۶۹). این بخش از رمان نشان می‌دهد که چگونه افراد ممکن است هویت و ارزش‌های اصلی خود را در مواجهه با فشارها و تغییرات اجتماعی و سیاسی از دست بدهند و به نوعی خودباختگی دچار شوند. این تغییرات می‌توانند تأثیرات عمیقی بر شخصیت و رفتار فرد داشته باشند و نشان‌دهنده پیچیدگی‌های هویتی و فرهنگی در جوامع مختلف باشند.

رمان *فرانکشتاین در بغداد* همانند رمان *بر جاده‌های آبی سرخ*، محتوای کاملاً ضد استعماری دارد و شخصیت‌پردازی آن بر پایه روشنگری و خودگرایی است: «أهمهم رجلٌ عجوز اسمه لساجر... يقول إنّه فعل الأفاعيل حتى يدفع الاميركان بعيداً عن بغداد و لا تسقط يدبهم» (همان: ۱۵۹).

(ترجمه: مهم‌ترین نشان پیرمردی است که او را ساحر نامیده‌ام، ... می‌گوید: کارهای خارق‌العاده‌ای برای دور کردن آمریکایی‌ها از بغداد و جلوگیری از سقوط این شهر انجام داده‌است.)

هم‌چنین در جایی دیگر چنین آورده‌است: «الشخص الثالث من حيث الالهية هو من أطلق عليه تسمية العدو لأنه يعمل ضابطاً في جهاز مكافحة الأتهاب إنه بجوارب الآن و يقدم خدماته الجليلة بالطريقة الوحيدة برأيه لتحقيق العدالة التي يتعطش لها» (همان: ۱۶۰).

(ترجمه: سومین شخص مهم، کسی است که به او می‌گویم دشمن، چون او یک افسر در دستگاه مبارزه با تروریسم است، ... او اکنون کنار من کار می‌کند و خدمات درخشانی ارائه می‌دهد، این کار را تنها راه احقاق عدالتی می‌داند که تشنه آن است.)

احمد سعداوی در رمان، از طریق شخصیت‌های دیوانه‌های کوچک، بزرگ و بزرگ‌ترین دیوانه، بی‌زاری خود را از نفوذ و تأثیر دیگری نشان می‌دهد. این شخصیت‌ها هر یک به نوعی «چیز» را تجسمی از حق و عدالت می‌دانند که می‌تواند ظلم و بی‌عدالتی‌ها را از بین ببرد و به نوعی منجی موعود به شمار می‌رود. این نگاه نویسنده به شخصیت «چیز» به‌عنوان نمادی از رهایی از نفوذ دیگری و تلاش برای رسیدن به عدالت از مفاهیم مهم رمان است. رمان *فرانکشتاین در بغداد* با بررسی مفهوم

مرز همانند اثر ابراهیمی نشان می‌دهد که چگونه بیگانه‌ها (مثل آمریکا) برای تأثیرگذاری بر فرهنگ و سیاست یک کشور باید به آشنا تبدیل شوند و چگونه این فرایند باعث تغییرات عمیق در هویت و ساختار اجتماعی کشورش (عراق) می‌شود.

۲-۳. تقابل فضای درونی سپهر نشانه‌ای در دو رمان

فضای درونی سپهر نشانه‌ای مانند دیگر عناصر نشانه‌ای و نیز فرهنگ و حس درونی شخصیت‌ها نسبت به فضای دیگری تغییر می‌کند، اما ممکن است این تحول، زمان‌بر یا سریع باشد و نابرابری ساختاری از ویژگی‌های فضای درونی سپهر نشانه‌ای است. نشانه‌های خودی در رمان بر جاده‌های آبی سرخ نشان‌دهنده خود برترینی است؛ راوی اعتقاد دارد که قوانینی در فرهنگ غالب انگلستان و هلندی‌ها زیر پا می‌رود، وی تلاش می‌کند تا در مقابل فرهنگ میزبان جبهه بگیرد و فضای درونی راوی اگر چه تغییر یافته است، ولی دیدگاه وی نسبت به سپهر نشانه‌ای که در آن رشد کرده، تغییر نیافته است: «انگلیسی‌ها و هلندی‌ها با این شوکت و اقتدارشان، به اعتقاد تو می‌نشینند که یک راهزن دریایی خیره‌سر ایرانی، تمام خشکی و کل دریا را میدان تاخت و تاز خود کند و هر آتشی که می‌خواهد، بسوزاند؟» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۶۰). میرمهنا، فرهنگ خودی و درونی خویش را در برابر فرهنگ دیگری ستایش می‌کند و این امر مرهون نهادینه شدن این خصلت در بطن وجودی قهرمان داستان است. در واقع چنانکه سلسله مراتب زبان‌ها و متن‌ها تغییر می‌کند، نشانه فرهنگ نیز در بازخورد با دیگری تغییر و ارتقا می‌یابد: «آری، این ماییم که در طول جاده چند هزار ساله ابریشم، چند و چون زیستن در خون، تاختن در خون، بی‌محابا بانگ شهادت برداشتن و جان باختن در خون را به تمامی آموخته‌ایم و هرگز از یاد نخواهیم برد» (همان: ۹۴).

حضور میرمهنا در رمان نوعی مؤلفه خودی است؛ خواننده می‌تواند، چهره‌ای از یک شخصیت متعصب به فرهنگ (خود) را در ذهن و سخن میرمهنا درک کند، البته پدر میرمهنا (میرناصر) او را از این اندیشه مخرب بر حذر می‌دارد، اگر چه می‌داند، هدف هلندی‌ها این است که همگان را از سپهر نشانه‌ای خویش دور سازند. آنجا که هلندی‌ها اتحاد سرزمین جنوب را ترسناک می‌دانند و تلاش می‌کنند تا «فرد علیه فرد باشد، خانواده علیه خانواده باشد، قبیله علیه قبیله باشد، دین علیه دین باشد، حکومت علیه حکومت و ملت شاکی از حکومت» (همان: ۷۹) و این همدلی را از سرزمین‌های جنوبی بزدایند. میرمهنا شخصیتی است که خود را از نشانه وطن و مرز جدا کرده و نابرابری ساختاری در وی به‌کندی صورت می‌گیرد؛ «پس، بر ماست که از این آب و این خاک، با تمامی توان خویش حفاظت

کنیم و بر ماست که تن خاکی مان، همین جا، زیر و زبر همین خاک‌ها، کنار همین دریا، خاک شود و خاکسترش بر باد رود» (همان: ۸۳). نادر/ابراهیمی فضای درونی سپهر نشانه‌ای را در رمان مذکور به تصویر می‌کشد، چنانکه تعامل میان فرهنگ خودی و دیگری و نحوه تغییر و تحول این فرهنگ‌ها را با تأکید بر نشانه‌ها و نمادهای هویت فرهنگی نشان می‌دهد.

راوی و شخصیت‌های هر دو رمان به‌طور مداوم به دفاع از فرهنگ خودی می‌پردازند، چنانکه میرمهنا و شمس به عنوان نماینده فرهنگ خودی با اقتدار و افتخار از فرهنگ و هویت خود دفاع و تلاش می‌کند که در برابر فرهنگ دیگری ایستادگی کند. این خودبرتربینی و دفاع از فرهنگ خودی در دیالوگ‌ها و رفتارهای میرمهنا به‌خوبی مشهود است. لوتمان بر آن است که شکست دیگری لازمه تلاش برای بالا بردن خود است و میرمهنا محوریت سیاسی و زبانی اروپائیان را با منع گفت‌وگو به زبان بیگانه و تأکید بر استفاده از زبان فارسی در رمان به چالش می‌کشد؛ «به اربابانت بگو که بعد از این، اگر می‌خواهند با ما حرف بزنند، بروند فارسی یاد بگیرند. چشمشان کورا! ما بعد از این، با جمیع بیگانگان به زبانی که می‌دانیم، حرف می‌زنیم - بدون واسطه - و هیچ زبانی هم به جز فارسی نمی‌دانیم» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۹۷). این اقدام نه تنها نمادی از مقاومت در برابر استعمار فرهنگی است، بلکه نشان‌دهنده تلاش برای بازپس‌گیری هویت و فرهنگ خودی است.

میرمهنا با اعتماد به نفس و احساس برتری نسبت به فرهنگ خود، در مقابل دیگر شخصیت‌هایی مانند میرناصر و کریم‌خان زند قرار می‌گیرد که به فرهنگ و قدرت دیگری (اروپائیان) گرایش دارند و خود را کم‌تر از آن‌ها می‌بینند. این نابرابری ساختاری نه تنها در نگرش‌های شخصی بلکه در تصمیمات و اقدامات آنان نیز مشهود است؛ «میرناصر را خوف عظمت کشتی‌های غول‌پیکر و سلاح‌های مرگبار انگلیسی‌ها و هلندی‌ها از یک سو و وسوسه ثروت و لذت، خستگی و بی‌ایمانی از سوی دیگر، به سرسپردگی نسبت به اجانب کشیده بود» (همان: ۵۲).

۲-۳-۱. نهادینه شدن هویت فرهنگی در شخصیت‌ها

هویت فرهنگی و ارزش‌های خودی به‌طور عمیق در شخصیت‌ها نهادینه شده است و این هویت نهادینه شده باعث می‌شود که شخصیت‌ها، به‌ویژه میرمهنا مدام در دفاع از فرهنگ خودی و مقابله با فرهنگ دیگری تلاش کنند. میرمهنا با تأکید بر ارزش‌ها و هویت فرهنگی خود سعی می‌کند که نشان دهد، این ارزش‌ها و هویت‌ها هرگز از یاد نخواهند رفت و باید حفظ و تقویت شوند. رمان بر جاده‌های آبی سرخ به‌خوبی تقابل‌ها و تعامل‌های فرهنگی را در فضای درونی سپهر نشانه‌ای نشان می‌دهد.

شخصیت‌ها با تاکید بر هویت و ارزش‌های خودی تلاش می‌کنند که در مقابل فرهنگ دیگری مقاومت و هویت فرهنگی خود را حفظ کنند. این تقابل‌ها و تلاش‌ها نشان‌دهنده پیچیدگی‌ها و تنش‌های فضای درونی سپهر نشانه‌ای است که به‌طور مداوم تحت تأثیر عوامل مختلف تغییر و تحول می‌یابد.

در هر دو رمان، نویسندگان معاصر همیشه تفاوت‌های فضا و مکان را برای خویش روشن و مشخص می‌کنند تا بتوانند دو دنیای متفاوت و ناهمگن را درک کنند و آن را در خویش ادغام کنند که این نگاه، خواننده را متوجه دوگانگی فرهنگ می‌کند؛ «اینجاست که رابطه خلق هنری و هویت هنرمند اهمیت می‌یابد؛ هر هنرمندی بر اساس هویت‌هایی که برای خود تعریف می‌کند، به خلق دست می‌زند؛ هر اثر هنری بازنمایی برخی نشانه‌های برگرفته از ساختار نشانه‌ای هویتی هنرمند است. او خود را در این جهان شکل می‌دهد که مبتنی بر ساختار هویتی خود (که گفتیم نوعی ساختار نشانه‌ای است) فهمی از جهان، رابطه و مناسبت خود با این جهان و جایگاه است و آن را در اثر خود بازنمایی و تکرار می‌کند» (نک: نجومیان، ۱۳۸۹: ۱۲۸). این فرهنگ‌پذیری نشانه‌پذیرش و تعامل مهاجر با فرهنگ میزبان است و چنین رویکردی در رمان *بر جاده‌های آبی سرخ* وجود دارد، چنانکه افزون بر حضور نیروهای اشغالگر انگلیسی و هلندی، شاهد درگیری بین دولت میرناصر و مردم جنوب بر سر تاریخ و فرهنگ است و نیز تنش بین نیروهای میرناصر و میرمهنا در سرزمین جنوب نوع دیگر این مداخله است. میرناصر زمانی که از نفوذ انگلیسی‌ها و هلندی‌ها به عنوان یک نافرنگ سخن می‌گوید، اتحاد و همدلی آنان و تاریخ بی‌پایه مردم جنوب را در لافچه انتقاد بیان می‌کند؛ «میرناصر { پرت می‌گویی، علی‌قلی‌خان! پرت می‌گویی، ... ما که اصلاً تاریخ‌نویس نداریم تا در باب شوکت و شکوه‌مان بنویسد، از این گذشته، یک مشت آدم لخت و پاپتی پوست و استخوانی که شوکت و شکوه ندارند» (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۷۷).

افزون بر وجود نافرنگ، آنچه سجودی با عنوان «دیگری‌ماحصل ناهمگنی»، «غیر خودی داخلی» یا «فرهنگ فرعی» یاد کرده است، می‌توان کاوید؛ این رویکرد به اختلافات میان دو طایفه شرقی و غربی پرداخته است؛ اختلافات ریشه‌داری که درباره کشته شدن میرناصر و برادرش (ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۹۸-۱۰۱) وجود دارد، ماجرای اعلان جنگ به هلندی‌ها توسط میرمهنا (نک: همان: ۱۰۰) و مدارا کردن با نیروهای میرناصر (نک: همان: ۱۰۶) که پیروان میرمهنا با آن مخالفت می‌کنند؛ در واقع این نافرنگی در بطن یک نافرنگی دیگر زاده شده است. همگی این عوامل نشانه‌تغییراتی است که چه کند و چه سریع در حال رخ‌دادن است؛ «گوش کن عبدالله، گوش کن و فراموش مکن! خُدام خائنان، کثیف‌تر از خود خائنان هستند، بازویی که از مغز اطاعت می‌کند، اگر نباشد، مغز فقط فرمان

عربده‌جویی خواهد داد، دهان هم اگر نباشد، چه بهتر» (همان: ۱۰۱). میرمهنا به این نتیجه می‌رسد که با همانندی در فرهنگ یا همان پذیرش فرهنگ دیگری بتواند نیروهای دیگری و غیر خودی را جذب کند، در این راه می‌خواهد با صبر کردن و باقی ماندن گروه متحد خویش با منطقه جنوب و مردمان سرزمینش همزادپنداری کند؛ «میرمهنا از خشم و تأسف می‌لرزید؛ پیوسته می‌لرزید- در خواب و بیداری، ما می‌دانستیم که می‌خواهد آستین را بالا بزند و کاری کند کارستان، اما از کشته شدن نهضتی‌ها بیمناک بود و می‌ترسید که دیگر نتواند چنان گروه متحد خالصی را یکجا گرد آورد» (همان: ۶۷۴). البته ژنرال هاوزن، حاکم هلندی خارگ، تلاش می‌کند تا ذهنیت و فرهنگ ایرانیان را با ترجیح سپهر نشانه‌ای خویش و قرار دادن مرز شرم‌آور تلقی کرده، اما اروپایی‌ها را انسان واقعی می‌داند و رفتار مانند آن‌ها را تأکید می‌کند؛ «بفهمند و اعتقاد پیدا کنند که ما اروپایی‌ها نمونه انسان واقعی هستیم، هر چه می‌گوییم، درست است، هر چه می‌کنیم، درست است. این آدم‌ها باید مثل ما لباس بپوشند، مثل ما «بندگردن» آویزان کنند، مثل ما راه بروند، مثل ما چپق بکشند و مثل ما به دنیا نگاه کنند و نهایتاً مجذوب و مغلوب عظمت ما باشند» (همان: ۲۴۴).

انسان معاصر در ستیز یا هم‌گرایی با پیشنهاده‌های فرهنگ بیگانه ناگزیر است، درباره کارآمدی ارزش‌ها و اعتبار معیارهای خود تعمق و تجدید نظر کند، چون درگیری با ناهمگونی شرایط جدید می‌تواند اعتلای فرد مهاجر را فراهم کرده یا به مشکلات اجتماعی و هویتی بغرنج بیانجامد. نویسنده تلاش می‌کند تا خود را در ادامه به دیگری تبدیل کند و خود را متأثر از فرهنگ غیر خودی نداند، همانند یک نشانه همگن عمل کند تا نابرابری را در خود و دیگری نابود سازد، حضور فاطمه بانو مادر میرمهنا در رمان و مقایسه رفتار هلندی‌ها با همسرش و کشته شدن میرمصطفی توسط میرمهنا، نشانه نارضایتی وی از زندگی در سرزمین‌های جنوبی است، این امر می‌تواند حاکی از آمادگی فاطمه و حتی نویسنده از پذیرش فرهنگ دیگری باشد (همان: ۱۱۹)؛ «برویم برادرها، برویم! این زن طرفدار ظلم و خیانت، تیرانداختن نمی‌داند، ممکن است اشتباهاً بزند لته پاره‌مان کند. کم کمک احساس می‌کنم از این که نگذاشتن میرناصر دوغابی، ما را قربانی قرارداد فروختن ریگ با اجانب کند، پشیمانم، ظاهراً روزگاری است که داغ شهادت فرزندان خوب کمتر از مرگ شوهر بد می‌سوزاند» (همان: ۱۱۰).

آنچه بیشترین نابرابری ساختاری را در آراء لوتمان نشان می‌دهد، تلاش وی برای شکستن دیگری و تلاش برای بالا بردن خود در الگوی متداولش است (نجومیان، ۱۳۸۹: ۱۲۰؛ نقل از لوتمان، ۲۰۰۱: ۱۲۷). نویسنده اعتقاد دارد که کریم‌خان زند نیز از دیگر برترینانی است که نتوانسته مرز را حفظ کند و

در تلاش بوده تا با فرهنگ دیگری ادغام شود؛ «کریم خان زند، سخت جانبدار انگلیسی‌هاست و به همین دلیل با ما سر سازگاری ندارد، ... فقط به یک اشاره انگلیسی‌ها و هلندی‌ها به ما حمله خواهد کرد» (همان: ۳۴۰). این رویکرد در بسیاری از نمونه‌های دیگر مشهود است، برای مثال در شخصیت‌هایی مانند میرزا محمدبیک خورموجی، نصیرخان لاری، شیخ سلمان، ارسلان، سلیمه، غزاله و به‌طور خاص در شخصیت میرمهنا دیده می‌شود. نشانه‌های خودی و دیگری و تقابل این دو از موضوعات مهم و برجسته در *رمان بر جاده‌های آبی سرخ* است که به‌طور مداوم در طول داستان تکرار می‌شود. شخصیت‌هایی مانند میرمهنا با تاکید بر حفظ و دفاع از فرهنگ خودی در برابر تلاش‌های دیگر شخصیت‌ها برای ادغام با فرهنگ دیگری قرار می‌گیرند. رمان مورد مطالعه هویت فرهنگی و تأثیر استعمار فرهنگی و نظامی را از طریق این تقابل‌ها نشان می‌دهد.

تفاوت بارز این دو رمان، نگاه متفاوت شمس به خودبرتری است که در *رمان بر جاده‌های آبی سرخ* وجود ندارد. تقلید و شبیه‌سازی با دیگری از موضوعات محوری *رمان فرانکشتاین در بغداد* است که نشان‌دهنده نگاه دیگربرتری در میان شخصیت‌های داستان است. این تقلید و شبیه‌سازی نه تنها در رفتار و ظاهر، بلکه در نگرش و دیدگاه شخصیت‌ها مشهود است. شخصیت‌های *رمان سعی می‌کنند تا خود را با تقلید از رفتارها و ظاهر غربی به دیگران (بیگانگان) شبیه‌سازی کنند.* این تقلید از طریق تغییر در ظاهر، پوشش و حتی رفتار روزمره صورت می‌گیرد (نک: سعداوی، ۲۰۱۳: ۵۵). شخصیت‌ها با تلاش برای تقلید از دیگری، سعی می‌کنند که خود را بهتر و موفق‌تر نشان دهند. این رفتارها نشان‌دهنده نوعی خودکم‌بینی و نیاز به تایید دیگری است. سعداوی با خلق شخصیت «چیز» که هیچ موجود خاصی را نمایندگی نمی‌کند، به اجرای عدالت و انتقام از سلاطین و حاکمان می‌پردازد (نک: سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۵۵-۱۵۶)؛ یعنی هدف اصلی نویسنده، همانند میرمهنا، تلاش برای رهایی از نفوذ دیگری است، اگر چه میرمهنا این تلاش را مستقیم و با استفاده از خشونت و مقاومت فیزیکی انجام می‌دهد.

آنچه در این رمان‌ها نشانه بی‌قاعدگی فضای نشانه‌ای است، حاکی از ساختارهای شخصیت‌های آن با تناقضات دگرگونی فرهنگی است. مخلوق سعداوی این گونه احساس می‌کند که دیگران برداشت نادرستی از او دارند؛ هدف وی کشتار نیست، بلکه نوعی مبارزه و انتقام‌گیری از دیگری‌های جهان است؛ «لَقَدْ حَوَّلْنِي إِلَىٰ مَجْرَمٍ وَ سَفَاحٍ وَ شَاوِي ذَا الْأَوْصَفِ مَعَ الَّذِيْنَ أُسْعِي لِلْقِصَاصِ مِنْهُمْ اِصْلًا وَ هَذَا ظَلَمٌ كَبِيْرٌ» (همان: ۱۵۷)؛ ترجمه: «من را به یک جانی و قاتل تبدیل کرده‌اند، به کسانی تشبیه کرده‌اند که

در واقع من خودم دنبال قصاص کردنشان هستم، ظالمانه است»، اما در نهایت در راه رسیدن به هدف خویش دچار لغزش می‌گردد.

۲-۴. تقابل لایه‌های درونی و بیرونی در دو رمان

هر سپهر نشانه‌ای لایه‌های درونی و بیرونی دارد که آن را از عبور دیگری محافظت می‌کنند. لوتمان تلاش می‌کند تا نقاط پیرامون و حاشیه‌های هر سپهری را نسبت به نقاط مرکزی با تولید معنای خاص جدا کند؛ در واقع «نقاط حاشیه‌ای محدود و مجبور نیستند، در حالی که نقاط مرکزی محدود و مجبورند، محدودیت و تحمیلی که از سوی فرازبان‌ها و فراتوصیف‌ها (نظام‌های دستوری) چندگانه بر آن‌ها وارد می‌شود، در اینجا، مناطق حاشیه‌ای، چون منبع خلاقیت و فرایندهای دینامیک درون سپهر نشانه‌ای تصور می‌شوند» (لوتمان، ۱۹۹۰: ۱۴۲).

ابراهیمی تلاش می‌کند تا ارتباط فضای درون سپهر (نهادهای درونی) را با بیرون آن (فرهنگ بیگانه) مشخص کند. سجودی اعتقاد دارد که یک فرهنگ افزون بر زیستن در مرزهای جداکننده خود از دیگری فرهنگی، همواره در معرض فرایند آمیزش با دیگری و البته به واسطه ناهمگونی و گسستی که درون خود دارد، تلاش می‌کند که خود را حفظ کند، چنانکه «درون را نیز به قلمروهای خردتر خودی و ناخودی تقسیم می‌کند و غیر خودی داخلی را چون عامل آن نافرنگ به تصویر می‌کشد» (سجودی، ۱۳۸۸: ۱۴۸). این رویکرد در رمان بر جاده‌های آبی سرخ وجود دارد، چنانکه افزون بر حضور نیروهای اشغالگر انگلیس، میرمنا و طرفداران میرناصر درگیر هستند و نیز نوع دیگر این مداخله، تنش بین نیروهای شرقی و غربی سرزمین جنوب است. میرمنا زمانی که دودستگی نیروها را به عنوان یک نافرنگ تلقی می‌کند، به چگونگی ساختار یک فرهنگ و دین مشترک که معرف یک سپهر نشانه‌ای متقابل است، اشاره می‌کند؛ «ما ریگیان، کودکان یتیم را می‌مانیم؛ به همین دلیل که در ایران، در این زمان تأسف بار، هیچ سلطان مسلطی وجود ندارد که سراسر وطن را در زیر درفش واحدی داشته باشد. شاهک‌ها هستند و حاکمک‌ها، هر یک سرگرم جنگ و جدالی با همسایگان اجانب از هر جا که به وطن ما حمله کنند، بخت این را دارند که بی برخوردی دشوار به پیروزی‌های سیاه برسند. در این میان، ما ریگ‌نشینان، نشسته و گرسنه، تشنگی و گرسنگی فرو نهاده‌ایم و در برابر دو دشمن زورمند زمان - هلند و انگلستان - ایستاده‌ایم و در این باره، پدر از دست داده‌ایم و عمو و بیش از این‌ها را از دست خواهیم داد» (همان: ۱۱۶). نقاط مرکزی و حاشیه‌ای سپهرهای نشانه‌ای به‌طور متفاوتی تحت تأثیر قرار می‌گیرند و تنش‌های میان نیروهای داخلی و بیگانه نقش مهمی در تعیین این

تأثیرات دارند و تحلیل دیدگاه‌های ابراهیمی با تکیه بر آرای لوتمان و سجودی به درک بهتر این تعاملات و چالش‌ها کمک می‌کند.

بیشتر وقایع رمان *فرانکشتاین در بغداد* در یک ساختمان مخروبه محله البتاوین در مرکز بغداد رخ می‌دهد که دارای جمعیتی مختلط با وابستگی‌های مختلف فرقه‌ای و ملی است که با هویت چندگانه ششمه هم‌خوانی دارد. بنا بر اعتقاد لوتمان (۱۹۹۰: ۱۴۲)، نقاط حاشیه‌ای محدود و مجبور نیستند، بلکه مرکز مجبور به تحمل محدودیت است؛ در واقع مناطق حاشیه‌ای منبع خلاقیت و فرایندهای دینامیک درون سپهر نشانه‌ای هستند. سداوی علناً آمادگی خود را با صحنه انفجار در شروع رمان برای ترسیم جامعه دیگری اعلام می‌کند؛ البته باید پذیرفت که این حادثه، همانند یک خلاقیت و فرآیند است که نتیجه آن منفی و زیانبار است؛ «حَدَّثَ الْأَنْفِجَارِ بَعْدَ دَقِيقَتَيْنِ مِنْ مَغَادِرَةِ بَاصِ الْكَيْبَا الَّذِي رَكِبَتِ الْعَجُوزُ إِبِلَيْشُوا أُمَّ دَانِيَالُ شَاهَدُوا رُكُضَ الشَّبَابِ بِأَجْمَعٍ مَوْعِ الْأَنْفِجَارِ وَ انْزِطَامِ بَعْضِ السِّيَارَاتِ بِرُصَيْفِ الْجُرْزَةِ الْوَسْطِيَّةِ أَوْ بَعْضَهَا بِبَعْضٍ وَ قَدْ اسْتَوْلَى الْأَيْتِيَاكُ وَالرُّعْبُ عَلَيَّ سَائِقِيهَا وَ سَمِعُوا حَشْدَ أَصْوَاتِ بَشَرِيَّةٍ مُتَدَاخِلَةٍ صُرَاخٍ عَزِيزٍ وَاضِحٍ وَ لَعَطٍ وَ مُنْتِهَاتِ سَيَارَاتٍ عَدِيدَةٍ» (سداوی، ۲۰۱۳: ۱۱).

(ترجمه: انفجار دو دقیقه پس از حرکت اتوبوس کیا رخ داد که پیرزن الیشوا یا دانیل سوار آن شدند، آن‌ها جوانان را تماشا کردند که به سمت محل انفجار می‌دویدند و برخی از اتومبیل‌ها به پیاده‌رو هویج میانی یا یکدیگر برخورد می‌کردند و سردرگمی و وحشت رانندگان آن‌ها را فراگرفت و انبوهی از صداهای انسانی در هم تنیده، فریادهای نامشخص، زمزمه‌ها و بسیاری از آلام‌های اتومبیل را شنیدند. جنگ‌ها می‌توانند کنش‌های جدیدی را افزون بر ایجاد تعارض در اجتماع پدید آورند؛ در واقع جنگ و درگیری ارمغانی جز ناامنی و هرج و مرج و عدم امنیت ندارد؛ «مَرَّتْ طَائِرَاتُ أُمْرِيكِيَّةٍ عَلَيَّ ارْتِفَاعٌ مَنْخَفُضٌ رَجَّتِ الْبَيْتَ بِصَوْتِهَا الْحَادِ» (همان: ۷۱-۷۲).

(ترجمه: هواپیماهای آمریکایی از ارتفاع پایین عبور کردند و با صدای تند خود خانه را تکان دادند.)

فرانکشتاین با اجزای مختلف جسمش، نمادی از کشور عراق است که از نژادها و طیف‌های متنوع تشکیل شده است؛ بنابر این، سداوی برای جلوه دادن لایه‌های تراوایی و پرخلل از موجودی فانتزی که اعضای بدنش از هویت‌های مختلفی ساخته شده، مدد می‌جوید؛ «الْكشْمِيهِ مَضُوعٌ مِنْ بَقَايَا أَجْسَادٍ لِيَضْحَايَا مُضَافًا إِلَيْهَا رُوحٌ ضَحِيَّةٌ وَ اسْمٌ ضَحِيَّةٌ أُخْرِي» (همان: ۱۴۴).

(ترجمه: ششمه از بقایای اجساد قربانیان افزون بر روح قربانی و نام قربانی دیگر ساخته می‌شود.)

تکیه و پایبندی به دین باعث پیوند هر چه بیشتر افراد با عناصر سرزمین خود و دوری افراد از پذیرش فرهنگ تحمیلی غریبان می‌گردد؛ دین نوعی نقطه حاشیه‌ای در این رمان است که باعث نوعی برتری در نگاه نویسنده است؛ «تَجَلِسُ هَا هُنَا كُلُّ مَسَاءَتٍ قَرِيبًا لِتَجِدَ حَوَارِيَّتَهَا الْعَقِيمَةَ صُورَةَ الْقَدِيسِ الشَّهِيدِ ذِي الْوَجْهِ الْمَلَائِكِيِّ لَا أَحَدٌ يَسْتَمِعُ لَهَا يَشْكُلُ مُخْلِصٍ سَوِيٍّ بِنْتَيْهَا وَ الْقَدِيسُ مَارْكَوَرِگِيسُ الشَّهِيدُ الَّذِي تُصَلِّي لِرُوحِهِ كَثِيرًا وَ تَعْتَبِرُهُ قَدِيسُهَا الشَّخْصِيَّةُ» (همان: ۲۲).

(ترجمه: تقریباً هر روز همان جا می‌نشست تا گفت و گوی بی‌ثمرش را با تصویر قدیس شهید با آن چهره وارفته‌اش از سر بگیرد، کسی که جز دخترانش و سنت مارگورگیس شهید که برایش دعا می‌خواند و او را قدیس شخصی‌اش می‌دانست، خالصانه به حرف‌هایش درباره‌ی پسرش گوش نمی‌داد).

سعداوی «چیز» را حاشیه‌ای می‌داند که در پی انتقام است و در این راه بی‌گناه و گناهکار با هم مجازات می‌کند، اما دچار غربزدگی نشده و صبغه دینی دارد و توانسته است تا خلاقیت بی‌بدیل ایجاد کند؛ «أَقُولُ هَذَا لِأَوْلِيَاكَ النَّاسِ الطَّيِّبِينَ الْمُسَالِمِينَ وَ اطَّلَبُ أَنْ تَدْعُوا لِي وَ تَعْقِدُوا الْأَمَانِيَّ فِي قُلُوبِكُمْ عَلَيَّ انْتِصَارِي وَ اكْمَالِي لِمُهَمَّتِي» (همان: ۱۵۷).

(ترجمه: خطابم به انسان‌های خوب و خیرخواه است، از شما می‌خواهم که برایم دعا کنید و در دل برای پیروزی و اتمام مأموریت‌م، آرزو کنید).

هم چنین می‌گوید: «أَنْبِيَّ الْعِزْرَائِيلَ الْاَكْبَرُ الَّذِي سَيَبْتَلِعُ هَذَا الْعَالَمَ كُلَّهُ مَرَعِيًّا لِبَرَكَةِ الْاِلَهِيَّةِ» (همان: ۱۶۹).

(ترجمه: من همان عزرائیل اکبرم که همه جهان را با حمایت الهی خواهم بلعید).

سعداوی جنگ و درگیری را به‌عنوان محرک مهمی در ایجاد تعارض و کنش‌های جدید در اجتماع می‌بیند؛ این جنگ‌ها به‌ویژه با تأثیر منفی و عدم امنیت همراه هستند که توصیف‌های سعداوی تصاویری از هرج و مرج و اضطراب را با صداهای جنگ و بمباران به نمایش می‌گذارد (همان: ۷۱-۷۲).

شخصیت «چیز» در رمان که به‌دنبال انتقام و اجرای عدالت است، نمادی از هویت فرهنگی و دینی است که در مقابل تأثیرات خارجی مقاومت می‌کند. او نه تنها با اعمال خشونت‌آمیز خود نشان می‌دهد که به غربزدگی تن نمی‌دهد، بلکه با شعارهایی از قبیل «عزرائیل بزرگ» و درخواست دعا از مردم به‌دنبال حفظ هویت دینی و اجرای عدالت است (سعداوی، ۲۰۱۳: ۱۵۷، ۱۶۹). این تحلیل نشان می‌دهد که سعداوی در *فرانکشتاین در بغداد* با نمایش فضای مخروبه در نماد فرانکشتاین و نیز

مسائل هویتی، فرهنگی و اجتماعی را با تکیه بر دین در زمینه جنگ و بحران‌های فرهنگی نشان می‌دهد.

اعتقاد مذهبی نوعی فرایند دینامیک درون سپهر نشانه‌ای است که هادی - از شخصیت‌های رمان - آن را با وجود کم‌رنگی اعتقادات مذهبی اش پذیرفته است؛ «وَلَكِنَّهُ كَمَا فِي الْمِرَّةِ الْأُولَىٰ الَّتِي شَاهَدَا هَذَا الْحَفْرَ الْحَشِيَّ الْإِنِّي أَحْسَنُ بِحُطْرٍ هَذِهِ الْخَطْوَةَ لَوْ أُقْدِمَ عَلَيْهَا فَلَتُبْقَ هَذِهِ اللَّوْحَةُ مَا هُنَا وَ زُمْمَا سَيَقُومُ لِأَحْفًا بِرَدْمِ الْفَتْحَةِ لِجِصِّ كَيْ يَتَخَلَّصَ مِنْ هَذَا الْقَلْبِ» (همان: ۲۹۸).

(ترجمه: اما او مانند بار اولی که لوح چوبی زیبا را دیده بود، از اقدام به این کار و برداشتن چنین قدمی احساس خطر کرد، با خود گفت بگذار این لوح باقی بماند، شاید بعدها این شکاف را با گچ بپوشاند تا برای همیشه از این نگرانی خلاص شود.)

۳. نتیجه‌گیری

نشانه‌شناسی فرهنگی نشان می‌دهد که هر متنی و هر نظام فرهنگی با ژرف‌ساخت فرهنگ‌های دیگر ارتباط دارد و از همدیگر متأثر هستند، چنانکه متن و نظام فرهنگی در رمان‌های استعمارستیز بر جاده‌های آبی سرخ و «فرانکشتاین در بغداد» با فرهنگ دیگری در پیوند است. این نویسندگان مرز و مرکز را مبتنی بر فضا و سپهر نشانه‌ای آن در رمان خویش تعیین و تبیین کرده‌اند، فضایی از سپهر نشانه‌ای با مرکز و پیرامونی که به‌ناچار دری به فرهنگ دیگری گشوده‌اند. نویسندگان فرهنگ خودی را در ساختار مرز و مرکز رمان‌های مورد مطالعه در مرکز قرار داده و مرزهای مشخصی را برای آن تعیین کرده‌اند، اگر چه سپهر نشانه‌ای این فضای مرزی در مواردی، به‌ویژه در رمان «فرانکشتاین در بغداد» تحت تأثیر فرهنگ دیگری است و حصار مرزی را به روی فرهنگ دیگری باز کرده، اما آن را بر فرهنگ خود برتری نداده است، بلکه نقش اصلی آن؛ یعنی «چیز» چون ابزاری است که به کشتار دیگری پرداخته است.

ساختار نابرابری در رمان بر جاده‌های آبی سرخ اگر چه گاهی کند است، اما در حفظ سپهر نشانه‌ای مشهودتر است؛ یعنی غلبه با خودمحوری فرهنگ حاکم است، چون نویسنده فرهنگ خود را مرکز دانسته و آن را بر دیگری برتری می‌دهد. این رویکرد جریانی کند و آهسته در رمان «فرانکشتاین در بغداد» دارد و نویسنده فرهنگ دیگری را در ساختاری واضح و روشن بر فرهنگ خودی برتری داده است.

تعارض درونی و بحران هویت نویسندگان بازتابی گسترده در این دو رمان دارد، اگر چه تعامل سپهر نشانه‌ای یا رمزگان دوگانگی فرهنگی در آن‌ها هم‌اندازه است، اما تعاملات درونی شخصیت‌های دیگری زده بارز است، چون نویسنده نهادینگی فرهنگ خویش را از یک سوی مطرح کرده و از سوی دیگر، تلاش می‌کند تا با فرهنگ جدید کنار بیاید و آن را بپذیرد.

سعداوی آسیب‌های فردی و اجتماعی ناشی از نفوذ و سلطه غرب را در جامعه عراق آن روز در رمان *فرانکشتاین فی بغداد* تبیین کرده که بیشتر معطوف به خودی جامعه عراق است. وی تلاش می‌کند تا مرز خود را حفظ کند، اگر چه شرایط جامعه او را به سوی دیگری سوق می‌دهد. این رویکرد در رمان *برجاده‌های آبی سرخ* نیز مشهود است، ولی بسامد کم‌تری نسبت به رمان *فرانکشتاین فی بغداد* دارد، چنانکه حذف خرده فرهنگ‌ها و تصویری جادویی از شخصیتی جدید که برتری طلبی دیگری را نشان می‌دهد، از نتایج این مرزشکنی و تقابل مرز با مرکز است، چنانکه گویی نویسنده تلاش می‌کند تا از فرهنگ فرهنگ خودی فاصله بگیرد و در فرهنگ دیگری ادغام شود که دچار نوعی خودی‌زدگی در این بازه شده است.

منابع

- ابراهیمی، نادر. (۱۳۹۵) *برجاده‌های آبی سرخ*. تهران: روزبهان.
- پاکتچی، احمد، (۱۳۹۱)، *تحلیل نشانه‌شناختی هویت دوگانه در یک محله شهری و کارکردهای آن: مطالعه موردی محله رستم‌آباد - فرمانیه، نشانه‌شناسی مکان*؛ مجموعه مقالات *نقد‌های ادبی - هنری*، گردآوری فرهاد ساسانی، تهران: سخن.
- پوسنر، رولان، (۱۳۹۰)، *اهداف اصلی نشانه‌شناسی فرهنگی*، ترجمه شهناز شاه‌طوسی، نشانه‌شناسی فرهنگی، گردآوری فرزانه سجودی، تهران: علم.
- تورپ، پ، (۱۳۹۰). «*نشانه‌شناسی فرهنگی و فرهنگ*»، ترجمه فرزانه سجودی، *مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی*، تهران: علم، صص ۱۷ - ۴۰.
- سعداوی، احمد (۲۰۱۳). *فرانکشتاین فی بغداد*. الطبعة الأولى، بیروت: حقوق النشر و الاقتباس و الترجمة، محفوظه لمنشورات الجمل.
- لوتمان، ی. (۱۳۹۶). *نشانه‌شناسی فرهنگی*. ترجمه فرزانه سجودی و دیگران، تهران: علم.

لوتمان، ی. اسپنسکی، بی. ای، (۱۳۹۰)، «در باب سازوکار نشانه‌شناختی فرهنگ»، ترجمه فرزانه سجودی، مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی، گروه مترجمان به کوشش فرزانه سجودی، تهران: علم.

لوتمان، یوری، (۱۳۹۰)، دربارهٔ سپهر نشانه‌ای، نشانه‌شناسی فرهنگی، ترجمهٔ فرناز کاکه‌خانی، گردآوری فرزانه سجودی، تهران: علم.

لیونبرگ، ک، (۱۳۹۰)، «مواجهه با دیگری فرهنگی»، ترجمهٔ تینا امراللهی، مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی، تهران: علم، صص ۱۱۹-۱۵۲.

نجومیان، ا، (۱۳۸۶)، «مفهوم دیگری در اندیشه ژاک دریدا، خودی از نگاه دیگری»، چهارمین همایش ادبیات تطبیقی، تهران: دانشگاه تهران.

نجومیان، ا، (۱۳۸۹). نشانه‌شناسی فرهنگ، چ ۲، تهران: سخن.

نجومیان، ا. (۱۳۹۶). نشانه‌شناسی؛ مقالات کلیدی، چ ۱، تهران: مروارید.

Lotman, Y. (2001). *Universe Of The Mind; A Theory Of Culture*, Trans. Ann Shukman. London; Tauris.

Lotman, Y. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London. New York: I. B. Tauris & Co.

Vernadsky, V. (1998). *The Biosphere*. New York: Copernicu

منابع لاتین

Ebrahimi, N. (2016) on red and blue roads. Tehran: Rozbahan. (In Persian)

Paktachi, A, (2012), semiotic analysis of dual identity in an urban neighborhood and its functions: a case study of Rostamabad-Farmanieh neighborhood, semiotics of place"; A collection of literary and artistic criticism articles, compiled by Farhad Sassani, Tehran: Sokhn. (In Persian)

Posner, R, (2011), the main goals of cultural semiotics, translated by Shahnaz Shahtoosi, cultural semiotics, compiled by Farzan Sojodi, Tehran: Alam. (In Persian)

Torup, P, (2016). "Cultural semiotics and culture", translated by Farzan Sojodi, collection of articles on cultural semiotics, Tehran: Alam, pp. 40-17. (In Persian)

Saadawi, A. (2013). Farnenstein in Baghdad. The first edition, Beirut: Rights of publication and translation. (In Persian)

- Lotman, Y. (2016). Cultural semiotics. Translated by Farzan Sojodi and others, Tehran: A. (In Persian)
- Lotman, Y. Aspensky, B. E., (2010), "On the semiotic mechanism of culture", translated by Farzan Sajjodi, collection of articles on cultural semiotics, Farzan Sajjodi translator group, Tehran: Alam. (In Persian)
- Lutman, Y, (2012), About Sepahranshanae, cultural semiotics, translated by Farnaz Kakekhani, compiled by Farzan Sejoudi, Tehran: Alam. (In Persian)
- Lionberg, K. (2017), "Encountering the Cultural Other", translated by Tina Amrollahi, Cultural Semiotics Essay Collection, Tehran: Alam, pp. 152-119. (In Persian)
- Najoomian, A. (2016), "Another concept in the thought of Jacques Derrida, an insider from another's perspective", 4th Comparative Literature Conference, Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Najoomian, A (2010). Semiotics of Culture, Vol. 2, Tehran: Sokhn. (In Persian)
- Najoomian, A (2016), semiotics; Key articles, Ch 1, Tehran: Marwarid. (In Persian)

دراسة مقارنة لروايي "على الطريق الأحمر والأزرق" و"فرانكشتاين في بغداد" (استنادا إلى نظرية المجال السيميائي للوتمان، مع التركيز على الحدود والمركز)

رئوف إبراهيم سمين، طالبة الدكتوراه في اللغة الفارسية وآدابها، فرع اللغة الفارسية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، كرمانشاه، إيران.

Raofibrahimsameen@gmail.com

خليل بيگ زاده، (الكاتب المسؤول)، أستاذ مساعد في اللغة الفارسية وآدابها، فرع اللغة الفارسية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، كرمانشاه، إيران.

kbaygzade@razi.ac.ir

موسى پرنیان، أستاذ مساعد في اللغة الفارسية وآدابها، فرع اللغة الفارسية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، كرمانشاه، إيران.

Dr.mparnian@yahoo.com

الملخص

السيمياتيات الثقافية هي دراسة العلاقات بين الثقافات بين أقطاب تفاعلية، وصراعية، ومواجهة، تُفسر نطاق ثقافة الفرد ورموزها في مواجهة قيود ثقافة أخرى أو غير ثقافية. كان فهم لوتمان السابق للثقافة مجموعة من أنظمة العلامات ذات حدود غامضة، ويُطلق على جميع ظواهر العلامات المنغمسة في سلسلة متصلة مُنظمة بدقة اسم المجال السيميائي. يُبرز هذا المجال السيميائي الثقافي التجانس والفردية، ووظيفة هذا التصنيف هي تحويل الغريب إلى مألوف، وأحياناً الآخر إلى الذات. تناول هذا البحث تحليل روايتي "على الطريق الأحمر والأزرق" و"فرانكشتاين في بغداد" استناداً إلى نظرية المجال السيميائي للوتمان، معتمداً على الحدود والمركز، مطبقاً مفاهيم مثل الأقطاب التفاعلية والصراعية والمواجهة في المجال السيميائي للوتمان بمنهج وصفي تحليلي. وقد شرح الباحثون الحدود والمركز في الأعمال قيد الدراسة لثقافتهم الخاصة، ويجاولون الحفاظ عليها، على الرغم من أن فضاء هذه الأعمال له مركز ومحيط يفتحان حتماً باباً لثقافة أخرى. يُظهر إنجاز البحث وجود تفاوت هيكلي للعلامات الثقافية في الحدود والعلاقات بين النصوص والفضاءات المختلفة في المركز، وقد تسبب هذا في منع الحدود من التقارب بين الذات والآخر؛ وبالتالي، فإن رؤية المؤلف وشخصيات القصة ليست مطلقة، ولا يتم شرح الحدود في فضاء المجال السيميائي، بل توجد تناقضات لا يمكن إصلاحها فيه. بالطبع، حافظ هذان الكاتبان، وخاصة نادر إبراهيمي، على ثقافتهما رغم التعارض والتناقض بين ثقافتهما والآخر في تعاملهما مع ثقافة أخرى، وأبقيا الآخر خارج حدود مكونات ثقافتهما.

الكلمات الدلالية: على الطريق الأحمر والأزرق، فرانكشتاين في بغداد، يوري لوتمان، النمط المشترك، الحدود والمركز.